

Skadestånd på grund av etnisk diskriminering

Har skadeståndet enligt DFL i praktiken uppfyllt EG-direktivets krav på att vara effektivt, proportionerligt och avskräckande?

av Sara Barsom, Marielle Diamanti och Therése Ståhlgren

Marielle Diamanti

Therése Ståhlgren

Sara Barsom

”En grekisk kvinna står i bostadskön men blir aldrig erbjuden bostad i det område hon vill bo. Däremot får hon ofta erbjudanden om boende i ett annat, mer invandrartätt, område. När hon frågar bostadsförmedlaren får hon svaret att de svenska hyresgästerna inte gärna ser invandrare i området.”¹

I en av våra grundlagar, regeringsformen (1998:1437), kan vi läsa om alla människors lika värde, den enskilda människans frihet och värdighet, samt att det allmänna skall motverka diskriminering av människor.² Diskriminering innebär olika behandling av lika fall.³ Att skyddas mot detta är en fråga om en mänsklig rättighet och lagstiftningen på området har till syfte att värna principen om alla människors lika värde.⁴

Diskrimineringsutredningen lade år 2002 fram sitt betänkande *Ett utvidgat skydd mot diskriminering*.⁵ Till grund för utredningen låg två EG-direktiv, varav det ena var direktivet mot etnisk diskriminering.⁶ Det skydd som redan fanns i vår lagstiftning ansågs inte vara tillräckligt, vilket resulterade i ny lagstiftning på området.⁷ Lag (2003:307) om

förbud mot diskriminering, DFL, är en civilrättslig lag vars tillämpningsområde berör ett antal skilda verksamhetsområden och gäller inom både offentlig och privat verksamhet.⁸ Lagen syftar till att motverka diskriminering som har samband med ett antal diskrimineringsgrunder, däribland etniskt ursprung.⁹ I de svenska diskrimineringslagarna utgår man ifrån ett enhetligt diskrimineringsbegrepp, vilket har sin grund i EG-rätten. De gemensamma definitioner som används är direkt

Artikeln är en förkortad version av en C-uppsats i Rättsvetenskap C med inriktning mot skadeståndsrätt vid Örebro universitet, vt 2006.Handledare: Märten Schultz.

marielle_diamanti@hotmail.com
sarabarsom@gmail.com
therese.stahlgren@hotmail.com

diskriminering, indirekt diskriminering, trakasserier, sexuella trakasserier samt instruktioner att diskriminera.¹⁰

En fråga som ligger nära till hands när man talar om förbud mot diskriminering är vilken kompensation den utsatte skall få? Denna framställning behandlar endast skadestånd i samband med diskrimineringsgrunden etnisk tillhörighet, samt förbudet mot diskriminering vid yrkesmässigt tillhandahållande av varor, tjänster och bostäder enligt 9 § DFL.

Skadeståndsbedömningen enligt DFL

*”Den som diskriminerar någon på ett sätt som är förbjudet enligt denna lag skall betala skadestånd för den kränkning som diskrimineringen innebär. Om en arbetstagare diskriminerar någon skall skadeståndet betalas av den som har arbetstagaren i sin tjänst.”*¹¹

Sanktionen för överträdelser av diskrimineringsförbudet i DFL är alltså skadestånd. De krav som i enlighet med EG-direktivet har ställts på skadeståndet är att det skall vara effektivt, proportionerligt och avskräckande.¹² Tanken är att diskriminering skall innebära en kostnadsrisk och en förhoppning om att en ändring i beteende i det långa loppet skall leda till en förändring av attityder.¹³ För att skadeståndet skall uppnå sitt syfte med att vara ett effektivt skydd mot etnisk diskriminering måste det fungera som avskräckande, d.v.s. att avhålla från att diskriminera samtidigt som det skall kompensera den som kränkts.¹⁴

Diskrimineringsförbudet vid yrkesmässigt tillhandahållande av varor, tjänster och bostäder

Föreställ dig att du är i behov av att hyra en bil. Men hos bilfirman blir du nekad att hyra på grund av att de påstår sig haft problem med att personer av samma etniska tillhörighet som dig inte lämnar tillbaka bilarna. Eller så kan-

ske du har hört talas om ett kompisgäng med utländsk bakgrund som vill gå ut på krogen men inte släpps in på grund av att de inte har medlemskort. Samtidigt ser de att svenska sällskap välkomnas utan krav på medlemskort.¹⁵ De situationer som målats upp är båda exempel på vad som faller in under förbud mot diskriminering, enligt 9 § DFL, som stadgar att diskriminering som har samband med bl.a. etnisk tillhörighet är förbjuden vid yrkesmässigt tillhandahållande av varor, tjänster eller bostäder. Frågan är då vad som menas med etnisk tillhörighet. Alla människor har en etnisk tillhörighet, vilket lagstiftaren har definierat, såsom ”att någon tillhör en grupp av personer som har samma nationella eller etniska ursprung, ras eller hudfärg”.¹⁶

I den svenska lagstiftningen fanns före lagens ikraftträdande ingen civilrättslig bestämmelse som tog sikte på förbud mot etnisk diskriminering vid handel. Däremot fanns ett straffrättsligt förbud, *olaga diskriminering* i 16 kap. 9 § BrB, som i stort sett överensstämmer med direktivet mot etnisk diskriminering. Emellertid utesluter inte EG-direktivet oavsiktlig diskriminering och straffbestämmelsen kunde därför inte anses uppfylla direktivets krav.¹⁷

Försäljning eller uthyrning som utförs av en privatperson till en vän eller familjemedlem faller utanför förbudet eftersom det inte är näringsverksamhet, varan finns inte tillgänglig för allmänheten. För att verksamheten skall anses vara yrkesmässig bör den ha en viss varaktighet.¹⁸ Diskrimineringskommittén¹⁹ föreslår i sitt betänkande att bestämmelsen skall utvidgas till att även omfatta privatpersoner som vänder sig till allmänheten med erbjudanden om tillhandahållande av varor, tjänster eller bostäder. Undantag skall dock även i fortsättningen göras ”om erbjudandet gäller förhållanden som berör privat- eller familjelivet”.²⁰

Beräkning av skadestånd

Inom skadeståndsrätten skiljer man mellan ekonomisk och ideell skada. Innebörden av ekonomisk skada är att den utgörs av olika slags ekonomiska förluster, t.ex. inkomstförlust, kostnader och intrång i näringsverksamhet. Skadan kan med andra ord uppskattas i pengar. Skador som inte är att hänföra till ekonomisk natur är ideella.²¹ Exempel på ideella skador som ersätts enligt skadeståndslagen (1972:207), SkL, är sveda och värk, lyte och annat stadigvarande men, särskilda olägenheter samt kränkning.²² Enligt andra uppfattningar i doktrinen är det oklart vad som skall förstås med ideell skada.²³ I vissa förarbeten framhävs att det många gånger är en svår gränsdragning mellan ekonomisk och ideell skada.²⁴

Utgångspunkten inom skadeståndsrätten är att full ersättning skall utgå, den skadelidande skall följaktligen försättas i samma ekonomiska situation som om skadan inte hade uppstått. Principen gäller dock endast för beräkning av ekonomiskt skadestånd. Annorlunda gäller för beräkning av ideellt skadestånd, den typen av jämförelse kan inte på samma sätt fastställas i pengar.²⁵ Kränkningen som skall ersättas är en form av ideell skada. Den kan bestå av verbala och fysiska handlingar som resulterar i psykiskt lidande, obehag m.m. Skadeståndet som utgår för kränkning är inte en kompensation för ekonomisk förlust, utan fungerar mer som ett sätt att få upprättelse.²⁶

SkL är den centrala lagstiftningen inom skadeståndsrättens område.²⁷ I den inledande paragrafen anges att lagen är tillämplig ”om ej annat är särskilt föreskrivet eller föranledes av avtal eller i övrigt följer av regler om skadestånd i avtalsförhållanden”.²⁸ DFL:s bestämmelse om skadestånd har företrädare framför SkL i egenskap av speciallagstiftning. I litteraturen talas det om att lex specialis tar över lex generalis d.v.s. att en specialbestämmelse i princip tar över ett allmänt stadgande.²⁹

Allmänt (ideellt) skadestånd

Vid överträdelse av diskrimineringsförbudet i DFL utgår endast allmänt skadestånd. Diskrimineringsutredningen från år 2002 föreslog däremot att skadestånd skulle utgå dels för den kränkning som diskrimineringen inneburit och dels för den ekonomiska skada som uppkommer.³⁰ Bland de överväganden som gjordes angående ekonomiskt skadestånd är det krav i EG-direktivet på att valet av sanktioner för överträdelser av diskrimineringsförbuden skall vara likvärdiga med sanktioner som används för överträdelse av liknande regler inom den nationella rättsordningen. Den straffrättsliga bestämmelsen om olaga diskriminering möjliggör rätt till skadestånd för ekonomisk skada. Enligt SkL kan ersättning för både ekonomisk och ideell skada utgå för den som fått personskador på grund av någon annans vållande. Utredningen ansåg att det skulle ”rimma illa” mot bakgrund av den stränga syn på diskriminering som EG-direktivet ger uttryck för, om rätten till skadestånd skulle inskränkas jämfört med om SkL blivit tillämplig.³¹

Direktivet mot etnisk diskriminering förordar att valet av sanktioner skall utmärkas som *effektiva, proportionerliga och avskräckande*.³² Utredningen ansåg att det var det allmänna skadeståndet som främst kunde ha avskräckande verkan och därigenom leda till att diskrimineringsförbuden blir effektiva. Samtidigt uteslöt den inte att risken att betala ekonomiskt skadestånd kunde fungera avskräckande. Att sanktionerna skall vara proportionerliga innebär att skadeståndet skall stå i rimligt förhållande till överträdelsen. Införandet av ett ansvar att ersätta utgifter som orsakats av diskriminering skulle vara ett ändamålsenligt sätt att se till att kravet på proportionalitet tillgodoses. Slutligen framhölls det av EG-domstolens praxis att den nationella rättsordningen inte fick begränsa möjligheten till full kompensation för den skada som uppkommit. Om ekonomiskt skadestånd inte skul-

le utgå begränsas således rätten till ersättning.³³

Anledningen till att skadestånd för ekonomisk förlust inte utgår vid överträdelse av DFL är att regeringen saknade en närmare analys av dess konsekvenser. Regeringen önskade att det av utredningen framgått huruvida ekonomiskt skadestånd är en lämplig påföljd vid överträdelse av förbudet inom alla områden. Lagens förbud är tillämplig på skilda verksamhetsområden och omfattar både privat och offentlig verksamhet. Vad skulle ”en rätt till ekonomiskt skadestånd till den som blivit diskriminerad inom t.ex. hälso- och sjukvården eller inom den arbetsmarknadspolitiska verksamheten vid arbetsförmedling”³⁴ innebära? Regeringen utgick ifrån att det av EG-direktivet inte krävs att ersättning för ekonomisk förlust alltid skall kunna utgå. Sammanfattningsvis ansåg regeringen att det behövdes en närmare analys innan ekonomiskt skadestånd kan införas i DFL. Det framhölls dock samtidigt att straffbestämmelsen kommer att gälla vid sidan av DFL och att det av SkL följer att ekonomiskt skadestånd kan utgå vid brott mot bestämmelsen. En skada som genom fel eller försummelse vållats av stat eller kommun kan även den föranleda skadestånd enligt SkL. Diskrimineringslagstiftningens bestämmelse om skadestånd skall inte inverka på en sådan eventuell rätt.³⁵

Av lagrådets yttrande framgår att skadeståndet i stora delar överensstämmer med den redan förekommande rätten i SkL angående ersättning på grund av brott. De skillnader som finns bestämmelserna emellan kan leda till teoretiska och praktiska samordningsproblem, trots att DFL är speciallagsstiftning och går före SkL. Exempel på eventuella samordningsproblem är att DFL endast ersätter ideell skada, i motsats till att både ideell och ekonomisk skada kan ersättas enligt SkL. Ett annat problem som kan uppkomma är att skadeståndet för kränkningen kan bli olika högt beroende på vilken bestämmelse som skadeståndet

prövas enligt. Lagrådet konstaterade därmed att det hade varit viktigt med en mer ingående belysning av dessa samordningsproblem.³⁶ I betänkandet från diskrimineringskommittén föreslås ännu en gång att ekonomiskt skadestånd skall utgå för den förlust som uppkommer vid överträdelse av DFL.³⁷

Principer för bestämmande av skadeståndet

Överträdelser av DFL skall enligt förarbetena ses som en allvarlig kränkning. Det bör beaktas huruvida den diskriminerande handlingen varit avsiktlig eller oavsiktlig, varav en avsiktlig handling i princip skall resultera i högre skadestånd. Om det funnits en vilja från den diskriminerandes sida att kränka någon på grund av dennes etniska tillhörighet skall detta ses som en försvårande omständighet vid bedömningen. Utöver detta bör även hänsyn tas till de faktorer som finns uppräknade i 5 kap. 6 § SkL.³⁸ Den nämnda bestämmelsen reglerar skadeståndsberäkningen med anledning av kränkning.³⁹ I SkL 2 kap. 3 § regleras ansvar för allvarlig kränkning genom brott. Bestämmelsen måste ses tillsammans med 5 kap. 6 § SkL, där de faktorer som anges skall tas i beaktande vid skadeståndets bestämmande. Utgångspunkten för bestämmande av ersättning för kränkning är att man objektivt bör se till vilken kränkning som typiskt sett kan anses uppkommit till följd av det begångna brottet. Om man skall gå på den skadelidandes uppgifter uppstår svårigheter att bedöma huruvida det förs fram en korrekt beskrivning av skadan. Alla människor äger inte samma förmåga att argumentera och att kunna beskriva den kränkning man upplever. I vissa fall har den skadelidande inte någon förmåga alls om denne exempelvis är ett barn eller har ett svårt förståndshandikapp. Det finns även en risk med att den skadelidande kan överdriva sina upplevelser, medvetet eller omedvetet.⁴⁰

Utgångspunkten för bestämmande av er-

sättning för kränkning skall vara en skönmässig bedömning som grundas på rådande etiska och sociala värderingar. Även om bedömningen utgår från objektiva faktorer skall man ändå i särskilda fall ta hänsyn till subjektiva faktorer, såsom intensiteten i den skadelidandes upplevelser av kränkningen. Avvikelser från den schablonartade bedömningen kan ske om det visar sig att kränkningen i fråga har varit särskilt allvarlig eller kanske lindrigare än vad som är normalt. Bedömningen måste ske i det enskilda fallet.⁴¹

Enligt diskrimineringsbegreppet skall både avsiktlig och oavsiktlig diskriminering vara förbjuden. Innebörden av detta blir att ingen vårdslöshet behöver påvisas hos den person som påstås ha diskriminerat, vilket kan jämföras med skadeståndslagens (1972:207) krav på vållande (culpa). Det som avgör om diskriminering skett är inte om den diskriminerande haft en särskild avsikt med handlandet, utan om det faktiskt uppstått en effekt av handlandet.⁴² En avsiktlig handling skall i princip föranleda högre ersättning. Av det nyligen framlagda betänkandet framgår att diskrimineringskommittén inte stämmer in i det nyss sagda. En eventuell avsikt skall inte få vara avgörande för vad det allmänna skadeståndet bestäms till. Det skall istället vara graden av kränkning som skall vara styrande.⁴³

Ersättningens storlek

Av förarbetena till DFL framgår inte vilket belopp skadeståndet skall utgå med, utan hänvisning görs till annan skadeståndspraxis, bl. a. till skadeståndsnivåerna i arbetsrättsliga mål. Inom arbetsrätten skiljer man mellan ekonomiskt och allmänt skadestånd. Det ekonomiska skadeståndet skall kompensera den förlust som uppstår, vanligtvis i form av lön och andra förmåner till skillnad från det allmänna skadeståndet som utgör en kompensation för den kränkning som följer av lag- eller avtalsbrottet.⁴⁴ Enligt 1999 års diskriminerings-

lagar som gäller inom arbetslivsområdet kan både allmänt och ekonomiskt skadestånd utgå vid överträdelse av vissa förbud mot diskriminering, exempelvis när en arbetsgivare tillämpar löne- eller andra anställningsvillkor, säger upp, avskedar eller vidtar annan ingripande åtgärd mot en arbetstagare och när arbetsgivaren leder eller fördelar arbetet.⁴⁵

Nivåerna vid överträdelse av lagen (1982:80) om anställningsskydd är allmänt sett väsentligt högre än vad som utgår i mål om skadestånd på grund av brott. Att skadestånd utgår mellan 60 000 kronor och 100 000 kronor är vanligt förekommande i mål angående uppsägning eller avskedande som strider mot LAS.⁴⁶ Det lägsta beloppet som utgår för kränkning till följd av brott är för närvarande 5 000 kronor. Vid våldtäkt är kränkningens ersättning normalt 75 000 kronor och vid försök till mord 100 000 kronor.⁴⁷ Enligt de ursprungliga förarbetena till jämställdhetslagen (1991:433) var det den praxis som förekom i föreningsrätts- och anställningsskyddsmål som skulle vara styrande för beräkningen av allmänt skadestånd. Men grundtanken om att skyddet mot diskriminering är en mänsklig rättighet fick en mer central roll, både internationellt och i Sverige, vilket resulterade i ett förändrat synsätt på skadeståndsnivåerna. I samband med de ändringar som genomfördes i jämställdhetslagen ansåg regeringen att skadeståndsnivåerna i diskrimineringsmål borde höjas i förhållande till andra arbetsrättsliga tvister.⁴⁸ Detta resonemang skall även vara vägledande för beräkningen av skadeståndet enligt DFL.⁴⁹

I samband med att kommittén om ideell skada skulle se över SkL:s regler om ersättning för kränkning på grund av brott hade de även till uppgift att undersöka om ersättningsnivåerna för ideell skada borde höjas. Det ansågs dock inte finnas någon anledning till en generell höjning. Däremot ansågs vissa övergrepp såsom sexualbrott och andra grova våldsbrott ha för låg ersättning och borde

höjas. Sedan kommittén påbörjade sin utredning hade betydande förändringar skett på området vilket gjorde att regeringen drog slutsatsen att ersättningsnivåerna hade utvecklats på ett sådant sätt att det inte var nödvändigt med ny lagstiftning. Det bör som tidigare vara rättstillämpningens uppgift att bestämma nivån på kränkningens ersättning.⁵⁰

Skadeståndsbedömningen i rättspraxis

I skrivandets stund har endast två fall av skadestånd vid etnisk diskriminering prövats av domstol.⁵¹ Ombudsmannen mot etnisk diskriminering är en myndighet vars uppdrag är att förebygga och förhindra diskriminering som har samband med etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning. En av DO:s huvuduppgifter är att ge juridisk hjälp och föra talan i domstol. DO har en skyldighet att försöka nå en överenskommelse, förlikning, med svaranden innan det går vidare till domstol.⁵² Resultatet av detta är att inte så många mål om diskriminering har prövats i rätten. Under år 2005 stämde DO närmare 20 fall, de flesta rörande krogdiskriminering, till domstol.⁵³

Högsta domstolen, mål nr: T 2100-05

HD har hittills prövat ett fall av skadestånd på grund av diskriminering enligt DFL. I det aktuella fallet var diskrimineringsgrunden emellertid sexuell läggning. Målet är av stor vikt för vilket skadeståndsbelopp som skall utgå och bedömningen har fått genomslag på underinstansernas praxis, vilket kommer att framgå nedan.

I föreliggande mål hade ett lesbiskt par pussats och kramats på en restaurang. De blev tillsagda att upphöra med detta för att sedan avvisas. Restaurangen stämde för överträdelse av 9 § DFL som berör förbud mot

diskriminering vid yrkesmässigt tillhandahållande av varor, tjänster och bostäder. HD konstaterade att diskriminering hade förekommit och att överträdelsen skulle ses som en allvarlig kränkning vid bedömningen av skadeståndet. Men samtidigt menade domstolen att storleken måste kunna vara varierande beroende på kränkningens art och omfattning samt andra omständigheter i det enskilda fallet, eftersom DFL är tillämplig på vitt skilda situationer. Hänsyn skall tas till huruvida den diskriminerande handlingen varit avsiktlig eller inte, men även till de faktorer som anges i 5 kap. 6 § SkL. I sin skadeståndsbedömning jämförde HD det aktuella målet med fall som hänförs till den arbetsrättsliga diskrimineringslagstiftningen. Den diskriminering som var uppe för bedömning ansåg HD skilja sig väsentligt från de fall som omfattas av den arbetsrättsliga, då de sistnämnda ofta får bestående eller långvariga effekter. Det kunde inte anses att ifrågavarande kränkning medförde några bestående praktiska effekter i och med att den diskriminerande handlingen begränsats till en tillsägelse samt avvisning från restaurangen. Med anledning av det nyss sagda poängterade HD att den inte förringade handlingarna: kränkningen var utom tvivel allvarlig.

HD drog även paralleller med ersättningsnivåerna för den allmänna skadeståndsrätten, och det yrkade beloppet på 120 000 kronor betraktades ligga högt över dessa nivåer. För att förtydliga detta hänvisades till den praxis som finns för kränkningens ersättning vid försök till mord, som normalt ligger på 100 000 kronor och vid våldtäkt 75 000 kronor. HD ansåg därmed, utan att ha något stöd för detta i lagen, att ersättningen för ett fall som det aktuella inte borde fjärmars alltför mycket från de ersättningsnivåer som gäller enligt SkL i jämförbara fall, trots att ersättningsnivåerna generellt sett skall ligga på en högre nivå. Det belopp på 50 000 kronor som HovR dömde ut framstod som alltför högt och HD sänkte

därmed skadeståndet till, vad som ansågs vara ett skäligt belopp för kränkningen, 15 000 kronor.

Tingsrätten, mål nr: 3 T 439-05

Två dagar efter HD:s dom föll prövades ett annat mål där saken också rörde skadestånd på grund av diskriminering.⁵⁴ Av TR:s domskäl framgår att hänsyn skall tas till bl.a. om den diskriminerade handlingen varit avsiktlig, samt till de faktorer som anges i 5 kap. 6 § SkL. De åtgärder som var aktuella i målet var dels direkt diskriminering och dels trakasserier, som TR konstaterade att de i och för sig resulterat i en allvarlig kränkning. Men med beaktande av rättspraxis på området fanns det emellertid inte skäl att döma ut ett högre skadestånd än det vitsordade beloppet på 20 000 kronor. Här framgår det tydligt, enligt vår mening, att HD:s dom blivit vägledande för rättstillämpningen.

Tingsrätten, mål nr: T 3562-05

I det första målet om skadestånd på grund av etnisk diskriminering som prövats i domstol fann TR att fyra personer utsatts för diskriminering när de nekats inträde till nattklubben Escape. De hade därmed blivit sämre behandlade än andra personer i en jämförbar situation. Missgynnandet hade samband med deras etniska tillhörighet, varpå svaranden fick betala skadestånd för den kränkning som diskrimineringen inneburit. TR ansåg att käranden skulle anses tillgodosedda med en ersättning på 15 000 kronor vardera för den kränkning diskrimineringen inneburit. Domstolen hade direktivet mot diskriminering i åtanke som förordar att skadestånd vid överträdelse av diskrimineringsförbud skall vara effektiva, proportionerliga och avskräckande. Den fann att 15 000 kronor uppfyllde direktivets krav vid en jämförelse med jämförbara mål enligt SkL. De fick således endast en tiondel

av det yrkade skadeståndsbeloppet på 150 000 kronor.

Tingsrätten, mål nr: T 9717-05

I den senaste domen om skadestånd på grund av etnisk diskriminering dömdes nattklubben Honey för brott mot diskrimineringsförbudet i 9 § DFL i samband med att käranden nekats inträde till nattklubben. I det här målet förde TR ett längre resonemang om skadeståndet, till skillnad från föregående mål. Av förarbetena framgår att det förutsätts att skadeståndet skall ligga på en väsentligt högre nivå, jämfört med den enligt 5 kap. 6 § SkL och även nivåerna i vanliga arbetsrättsliga tvister. En viktig princip angående skadeståndet är att den som har diskriminerat någon inte skall kunna ”köpa sig fri” till en måttlig kostnad. Har kränkningen varit avsiktlig bör det resultera i ett högre skadestånd. TR ansåg att nattklubbens förfarande att avvisa käranden med hänvisning till att han inte stått upptagen på en gästlista uppenbarligen ingått i nattklubbens befintliga praxis för att förhindra att större grupper av personer med invandrarbakgrund skulle bevista nattklubben vid ett och samma tillfälle.

Den diskriminering käranden utsatts för hade därmed varit ett led i en systematisk diskriminering, vilket ansågs vara en försvårande omständighet vid bedömningen av skadeståndets storlek. I HD:s avgörande gjordes bedömningen att 15 000 kronor var en skälig ersättning. TR ansåg dock inte att det innebar att kränkingsersättningen på 15 000 kronor skulle vara vägledande för alla diskrimineringsgrunder där diskrimineringen ägt rum i restaurangmiljö, utan storleken kan variera beroende på omständigheterna i det enskilda fallet.

Skadeståndet skall vara effektivt, proportionerligt och avskräckande, därför borde det inte sättas så lågt att syftet med skadeståndet förfelas. I ett mål om etnisk diskriminering i arbetslivet, AD 128/2002, bestämdes det all-

männa skadeståndet till 40 000 kronor. TR konstaterade att nattklubben gjort sig skyldig till direkt diskriminering, eftersom den avsiktligt diskriminerat käranden. Även om denna slags diskriminering tyvärr inte är helt ovanlig på svenska nöjesetablissemang, skall detta inte betraktas som en förmildrande omständighet. Skadeståndet för kränkning bestämdes således till 40 000 kronor.

Förlikningar och stämningsansökningar

Som tidigare framgått har DO en skyldighet att försöka nå förlikning mellan parterna. Vi har tagit del av tre förlikningar. I den första av dem vägrades en finsk-romsk kvinna boende på ett hotell och fick 100 000 kronor i allmänt skadestånd efter en överenskommelse mellan DO och hotellet.⁵⁵ I den andra förlikningen hade sex unga män nekats inträde till en nattklubb. Det yrkade skadeståndet för kränkning 150 000 kronor vardera. Nattklubben vitsordade de faktiska omständigheterna såsom de blev beskrivna i anmälan och medgav att deras agerande stred mot DFL. Överenskommelsen innebar att nattklubben skulle betala 50 000 kronor till var och en av de diskriminerade.⁵⁶ I den sista, som även den gällde krogdiskriminering, hade sju män nekats inträde. Det yrkade beloppet var 150 000 kronor, men efter en förlikning skulle 50 000 kronor utgå till dem vardera. I detta fall bestred dock krogen att anmälarna hade blivit diskriminerade, men beklagade händelsen.⁵⁷

Vi har även tagit del av åtta stämningsansökningar beträffande skadestånd för etnisk diskriminering på grund av överträdelse av förbudet i 9 § DFL. I samtliga ansökningar är den yrkade kränkingsersättningen 150 000 kronor.⁵⁸ Det nämnda beloppet bygger på praxis från arbetsrättsliga tvister, där det är vanligt med skadeståndsnivåer kring 100 000 kronor. Eftersom förarbetena förordar högre skadestånd vid diskriminering har DO ansett att 150 000 kronor är ett rimligt riktmärke.⁵⁹

Kritik mot skadeståndbedömningen i praxis

Utslaget i HD har mötts av hård kritik för det låga skadestånd som utdömdes. För DO, som förde skadeståndstalan i målet om krogdiskriminering, var det ett bakslag med tanke på att endast en tiondel av det yrkade beloppet utgavs. Katri Linna, DO, var besviken över det låga beloppet och ansåg att lagtexten måste skärpas: ”det räcker inte att det finns uttalanden i förarbetena för att skadestånden ska vara kännbara”⁶⁰. Vidare har hon anfört att näringsidkare skall avskräckas från att diskriminera någon på grund av etnicitet och då måste skadestånden vara höga för att ha den effekten.⁶¹ Efter att krogdiskrimineringsmålet avgjordes i TR har de som tilldömdes ersättning haft funderingar om att driva saken vidare till EG-domstolen för att pröva skadeståndet.⁶²

Det har även förts fram positiv kritik till den nya praxis som har resulterat i lägre skadeståndbelopp, att detta bör ses som en ”välkommen tillnyktring från domstolarnas sida”⁶³ för att 50 000 kronor eller det yrkade 150 000 kronor är ett orimligt skadestånd för att ha blivit nekad inträde på krogen. En sådan hög ersättning går inte ihop med det allmänna rättsmedvetandet med tanke på att det normala skadeståndet vid våldtäkt är 75 000 kronor. Mot bakgrund av den bevislättning som gör det lättare att döma ut skadestånd är det orimligt att ersättningsnivåerna skenar i väg.⁶⁴

Bevisbördan

Bestämmelsen i 21 § DFL angående bevisbördan är formulerad enligt följande:

”Om den som anser sig ha blivit diskriminerad eller utsatt för repressalier visar omständigheter som ger anledning att anta att han eller hon blivit utsatt för diskriminering eller utsatt för repressalier, är det svaranden som skall visa att diskriminering eller repressalier inte förekommit.”

Huvudregeln inom skadeståndsrätten är att bevisbördan ligger på den skadelidande, den som påstår sig ha blivit utsatt för en skadegrandande handling. Denne skall i princip visa att förutsättningarna för skadeståndsansvar föreligger.⁶⁵ I diskrimineringsmål är det ofta svårt för den som anser sig ha blivit diskriminerad att få fram bevisning som styrker den diskriminerande handlingen. I flertalet fall är det svaranden som har den informationen, t.ex. vid diskriminering som rör arbetslivet där arbetsgivaren har kännedom om bl.a. vilka som är medsökande, de anställdas löner och kriterierna för lönesättning.⁶⁶ Denna problematik har hanterats i direktivet mot etnisk diskriminering, som förespråkar en anpassning av bevisbördan för att principen om likabehandling skall kunna tillämpas effektivt. Bevisbördan skall därför anpassas på så sätt att den skall *övergå* till svaranden när det föreligger ett prima facie-fall av diskriminering.⁶⁷ När det föreligger ett prima facie-fall av diskriminering handlar det om en situation där käranden förebringat uppgifter som visar att diskriminering synes föreligga. I enlighet med EG-rättens direktiv gjorde regeringen bedömningen att en lättnad i beviskraven är en förutsättning för att uppnå ett effektivt skydd mot diskriminering.⁶⁸

Presumtionsregel

I det ovan behandlade HD-avgörandet fördes en vidare utläggning rörande bevisbördan i diskrimineringsmål, där det konstaterades att 21 § DFL utgör ett undantag från huvudregeln i skadeståndsrätten. Däremot framgår det inte vilken typ av bevisbörderegeln bestämmelsen är. Det enda som framkommer är att bevisbördan är delad mellan parterna. Motsvarande fördelning av bevisbördan har tillämpats i vissa arbetsrättsliga tvister, vilket har sin utgångspunkt i det s.k. bevisbördedirektivet⁶⁹ som bl.a. bygger på praxis från EG-rätten där EG-domstolen använde sig av delad bevis-

börda i mål om indirekt könsdiskriminering. Bestämmelsen om bevisbörda i direktivet mot etnisk diskriminering, som ligger till grund för DFL, är densamma som i bevisbördedirektivet.⁷⁰

Eftersom EG-direktivet ställer upp minimikrav har medlemsstaterna möjlighet att behålla eller införa förmånligare bestämmelser. HD kom fram till att bevisbörderegeln i DFL bör tolkas som en presumtionsregel, som innebär en bevislättning för käranden. Vilka omständigheter som är presummerande får dock bestämmas vid rättstillämpningen i det enskilda fallet. HD ansåg att lagens ordalydelse tillåter en sådan tolkning, samt hänvisade till invändningar som förts fram i litteraturen. Där har det anförts att det logiskt eller i vart fall förnuftsmässigt uppstår svårigheter om man ser en bevisbörderegeln som en regel om delad bevisbörda för ett och samma rättsfaktum. Med detta menas att existensen respektive icke-existensen av faktumet, vilket kan medföra att all bevisning kommer att värderas i ett sammanhang, i praktiken inte uppnår den avsedda bevislättningen.⁷¹ Presumtionsregeln i 21 § DFL innebär: om den som anser sig ha blivit diskriminerad visar omständigheter som ger anledning att anta att vederbörande blivit utsatt för diskriminering är det svaranden som skall visa att det inte förekommit någon diskriminering.⁷² Svaranden kan försöka styrka detta genom att bevisa att handlingen inte har samband med kärandens etniska tillhörighet. Skulle käranden inte kunna visa att det finns anledning att anta att diskriminering förekommit behöver svarandens argument över huvudtaget inte prövas.⁷³

Kommentarer och slutsats

Utmärkande för skadeståndet vid etnisk diskriminering är att det skall vara *effektivt*, *avskräckande* och *proportionerligt*. Dessa nyckelord har sin grund i EG-rätten och skall

därför vara vägledande i den svenska lagstiftningen. Frågan är om skadeståndet som utgår enligt DFL är effektivt, avskräckande och proportionerligt?

Begreppen effektivt och avskräckande anser vi går hand i hand: om skadeståndet är avskräckande blir det även effektivt och vice versa. För att skadeståndet skall ha en avskräckande verkan måste beloppet sättas högt för att bli kännbart för den diskriminerande. Innan HD:s avgörande träffades förlikningar som resulterade i att den som diskriminerat skulle betala skadestånd mellan 100 000 kronor och 350 000 kronor. Dessa belopp borde enligt vår mening ses som avskräckande. Enligt uttalanden i förarbetena till DFL skall ersättningen för kränkning vara högre än vad som utgår i arbetsrättsliga mål. I mål angående t.ex. avsked som strider mot LAS har skadeståndsbelopp från 100 000 kronor betalats ut. De belopp som DO hittills yrkat för överträdelse av diskrimineringsförbudet är 150 000 kronor. Vi anser att detta är förenligt med vad lagstiftaren hade i åtanke angående skadeståndets storlek. I och med HD:s dom finner vi att den gjorde ett ställningstagande mot höga skadestånd vid diskriminering. Sedan domen föll har skadestånd på grund av diskriminering prövats vid tre tillfällen av TR. I samtliga mål kan vi se att HD:s avgörande varit vägledande för beräkningen av skadeståndet, med hänvisning till rådande praxis på området. TR utdömde 15 000 kronor respektive 20 000 kronor i de två första målen. I det senaste målet om etnisk diskriminering erhöll den diskriminerade 40 000 kronor. Att framtida diskrimineringsmål kommer att resultera i höga skadestånd, såsom lagstiftaren hade för avsikt, tror vi inte kommer att förverkligas med anledning av det nyss sagda. Vad vi snarare kan komma att se är lägre yrkade belopp ifrån DO:s sida, eftersom det i fortsättningen inte kommer att vara hållbart att yrka 150 000 kronor. Samma resonemang gäller för framtida förlikningar. Sammanfatt-

ningsvis menar vi att möjligheterna till att få höga skadestånd vid etnisk diskriminering enbart fanns före HD:s avgörande. Fastän 15 000 kronor inte är ett högt skadestånd i sig kan det ändå ha en avskräckande verkan i slutändan, med tanke på att skadestånd utgår för vardera person som utsatts för diskriminering. Samtidigt får man inte glömma att se till den enskilde näringsidkaren och dennes verksamhet: för en småföretagare kan 15 000 kronor mycket väl vara kännbart och därmed avskräckande.

Den enda möjlighet som kvarstår för att högre skadestånd skall kunna utdömas i domstol, som vi ser det, är att EG-domstolen lämnar ett förhandsavgörande. Det är av stor vikt att få ett besked från EG-domstolen om på vilken nivå skadeståndet skall ligga för att det skall uppfylla EG-direktivets krav på att vara avskräckande. Om vi ser det utifrån den enskilde krogägarens perspektiv kanske 15 000 kronor kan kännas som ett rimligt pris att betala. Med detta menar vi att de krogägare som vill upprätthålla den policy som ligger till grund för varför man väljer att diskriminera vissa etniska grupper kan anse att det är värt att ta risken att betala skadestånd. I sådana fall är skadeståndet inte avskräckande!

Om vi ser på resultatet av HD:s dom kan man kanske anse att 15 000 kronor är proportionerligt i förhållande till skadestånd för kränkning som utgår enligt allmän skadeståndsrätt. I domskälen jämförde HD det yrkade skadeståndsbeloppet på 150 000 kronor med andra grova våldsbrott som våldtäkt och försök till mord som ligger på 75 000 kronor respektive 100 000 kronor. HD var medveten om att det inte fanns något lagstöd för den slutsats den kommer fram till, nämligen att ersättningen för kränkningen inte får fjärras alltför mycket från jämförbara fall som döms ut enligt SkL. Vi anser att HD förde ett felaktigt resonemang när den jämförde med annan praxis på skadeståndsrättens område. Vid en överträdelse av DFL är det enbart skadestån-

det som är avskräckande. Vi menar att det inte är rätt av HD att dra paralleller med skadestånd som utgår för kränkning på grund av brott, då det är risken för att få fängelse som skall vara avskräckande i sådana fall, och inte skadeståndet. Skadeståndet fungerar då endast som en upprättelse eller kompensation för den skadelidande. Om vi ser till det avskräckande syftet framstår en jämförelse som felaktig mot bakgrund av det nyss sagda. Men om vi istället ser till kränkningen kan skadestånd på 150 000 kronor framstå som oproportionerligt i jämförelse med kränkningserättningen till följd av våldtäkt eller mordförsök. Som tidigare framgått har en sådan hög ersättning ansetts strida mot det allmänna rättsmedvetandet. Att bli avvisad från exempelvis en butik på grund av sin etniska tillhörighet är enligt vår mening en lindrigare form av kränkning än att bli våldtagen eller nästan mördad. Trots att HD:s jämförelse var felaktig anser vi dock att det är svårt att inte göra en jämförelse med annan skadeståndspraxis som berör kränkning.

Det har i ett flertal utredningar lagts fram förslag om att den diskriminerade, förutom det allmänna, även skall ha rätt till ekonomiskt skadestånd för överträdelse av diskrimineringsförbudet. Diskrimineringsutredningen ansåg att det rimmade illa med hänsyn till EG-direktivets stränga syn på diskriminering, om rätten till ekonomiskt skadestånd begränsades. Regeringen efterfrågade en mera ingående analys av vilka konsekvenser ett sådant skadestånd skulle få varpå man valde att inte införa det i DFL. Vi ser svårigheter med att ekonomiskt skadestånd införs i DFL. Vad skall det ekonomiska skadeståndet utgå för vad det gäller 9 § DFL om yrkesmässigt tillhandahållande av varor, tjänster och bostäder? Vi förstår att en ekonomisk förlust kan uppkomma i en situation där en person blir nekad bostad på grund av dennes etniska tillhörighet om det får till följd att personen tvingas hyra en dyrare bostad. Men vari ligger

den ekonomiska förlusten i att bli nekad inträde till en restaurang? Det kan säkerligen få en mera avskräckande effekt om den som diskrimineras skall betala både allmänt och ekonomiskt skadestånd, men det känns oklart hur skadeståndsberäkningen i sådana fall skall gå till i praktiken.

Bevisbörderegeln i DFL innebär en bevislättning för den som anser sig ha blivit diskriminerad. Detta, menar vi, har medfört både positiva och negativa konsekvenser. Med tanke på hur svårt det är att bevisa att man blivit diskriminerad är det positivt för käranden att det skett en bevislättning. Käranden behöver enbart visa omständigheter som ger anledning till att anta att diskriminering förekommit. Mot bakgrund av att många diskrimineringsmål läggs ner anser vi att det är en lämplig åtgärd för att uppnå syftet med likabehandlingsprincipen. Men för svaranden blir det svårare i och med att denne måste styrka att diskriminering inte skett på grund av etnisk tillhörighet. I de fall det förekommer en skriftlig policy borde det vara lättare för svaranden att påvisa att avvisandet inte har något samband med diskrimineringsgrunden utan istället grundats på exempelvis ålder eller medlemskap. Men i de fall detta saknas läggs det, enligt vår mening, en tyngre börda på svaranden. Med tanke på den bevislättning som käranden åtnjuter kan skadeståndet, som enligt förarbetena förutsatts vara högt, framstå som oproportionerligt.

Beträffande principerna för bestämmandet av skadeståndet skall olika faktorer tas i beaktande. Förarbetena föreskriver att hänsyn skall tas till huruvida den diskriminerade handlingen varit avsiktlig eller oavsiktlig och att en avsiktlig handling i princip skall leda till högre skadestånd. Det skall ses som en försvårande omständighet om den diskriminerande avsiktligt kränkt någon på grund av dennes etniska tillhörighet. I denna del har det en betydelse om någon har haft uppsåt eller inte att diskriminera, till skillnad från ansvars-

frågan där det centrala är om en effekt har uppkommit och inte om handlingen begåtts avsiktligt. Denna avvägning anser vi är riktig eftersom det funnits en vilja att diskriminera, vilket i sin tur vid rättstillämpningen skall resultera i högre skadestånd. Utöver detta bör även hänsyn tas till de faktorer som finns uppräknade i 5 kap. 6 § SkL. Ser man till den praxis som har utvecklats på området framgår det inte tydligt hur skadeståndsbedömningen gått tillväga och om ens någon hänsyn har tagits till de ovan nämnda faktorerna. Det läggs istället större vikt vid skadeståndsnivåerna enligt den allmänna skadeståndsrätten samt vid arbetsrättslig praxis. HD:s uttalande om att den offentliga tillsägelsen och avvisningen från restaurangen inte skulle medföra några bestående eller praktiska effekter väcker frågor. Vad skall till för att den diskriminerande handlingen får bestående eller långvariga effekter? Kan inte ett ständigt avvisande från krogen eller ett ständigt nekande av bostad på grund av sin etniska tillhörighet resultera i en långvarig eller bestående effekt?

Vid en första reflektion kanske det inte verkar så allvarligt med att bli avvisad från en restaurang och att skadestånd med 150 000 kronor är oproportionerligt. Därför behöver vi alla påminnas om att det är en mänsklig rättighet att inte bli diskriminerad och kränkt. Det finns en förhoppning om att skadeståndets utformning skall kunna förändra beteendet hos dem som diskriminerar. Först när beteendet är förändrat kan det i det långa loppet resultera i en förändring av attityder. För att detta syfte skall uppnås måste dock skadeståndet vara avskräckande, vilket vi anser att det inte är med tanke på den praxis som har utvecklats på området. Det är uppenbart inte tillräckligt med att det framgår i förarbetena att skadeståndet skall vara högt, eftersom det inte avspeglas i rättstillämpningen. Vi finner därmed att lagstiftningen bör ses över för att direktivets ändamål skall uppnås.

I samband med att HD prövade frågan om

skadestånd vid diskriminering gjordes ett avsteg från grundtanken om att skadeståndet skulle vara effektivt, proportionerligt och avskräckande. Dessförinnan fanns uppenbarligen möjligheten till att få kränkingsersättning med belopp kring 100 000 kronor, vilket stämde överens med vad lagstiftaren hade åsyftat. Vi kan se att HD:s avgörande har resulterat i att skadeståndet har sänkts betydligt till omkring en tiondel av den ursprungliga nivån. En konsekvens av detta blir att DO fortsättningsvis inte kommer att kunna yrka 150 000 kronor med framgång. För att skadeståndet skall vara avskräckande måste det vara kännbart för den som diskriminerar. Därför måste skadeståndet ligga på en hög nivå, vilket det genom praxis numera inte gör. Vi anser därmed att EG-direktivets krav inte är uppfyllda.

Noter

¹ <http://www.do.se/o.o.i.s?id=167>, Konkreta exempel på diskriminering, 2006-03-13.

² 1 kap. 2 § Regeringsformen (1998:1437).

³ <http://www.do.se>, 2006-03-13.

⁴ 16 kap. 9 § Brottsbalken (1962:700).

⁵ SOU 2002:43, *Ett utvidgat skydd mot diskriminering*.

⁶ Rådets direktiv 2000/43/EG om genomförandet av principen om likabehandling av personer oavsett deras ras eller etniska ursprung. Det andra är rådets direktiv 2000/78/EG om införandet av en allmän ram för lika-behandling.

⁷ Prop. 2002/03:65, *Ett utvidgat skydd mot diskriminering*, s. 69.

⁸ A.prop. s.159.

⁹ Övriga diskrimineringsgrunder är kön, hudfärg, nationellt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, politisk eller annan uppfattning.

¹⁰ Prop. 2002/03:65, s. 85.

¹¹ 16 § Lag (2003:307) om förbud mot diskriminering.

- ¹² Art. 15, 2000/43/EG.
- ¹³ SOU 2005:56, *Det blågula glashuset*, s. 543.
- ¹⁴ SOU 2006:22, del 2, s. 158.
- ¹⁵ Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, *DO och lagen*, s. 4. Exempel på diskriminering.
- ¹⁶ 4 § 1 st. 1 p. Lag (2003:307) om förbud mot diskriminering.
- ¹⁷ Prop. 2002/03:65, s. 133.
- ¹⁸ Prop. 2002/03:65, del 1, s. 136.
- ¹⁹ Genom direktiv 2002:11, *en sammanhållen diskrimineringslagstiftning*, tillsattes denna kommitté vars uppdrag är att bl.a. överväga en gemensam diskrimineringslagstiftning.
- ²⁰ SOU 2006:22, s. 136.
- ²¹ Prop. 2002/03:65, s. 158.
- ²² 5 kap. 1 § 1 st. 3 p. Skadeståndslagen (1972:207).
- ²³ Hellner, J, Johansson, S, s. 372.
- ²⁴ Prop. 2000/01:65, *Ersättning för ideell skada*, s. 17.
- ²⁵ Hellner, J, Johansson, S, s. 359.
- ²⁶ Prop. 2002/03:65, s. 158.
- ²⁷ Hellner, J, Johansson, S, s. 25.
- ²⁸ 1 kap. 1 § skadeståndslagen (1972:207).
- ²⁹ Bengtsson, B, *Skadeståndslagen – En kommentar*, s. 30.
- ³⁰ SOU 2002:43, s. 379.
- ³¹ A.bet. s. 391.
- ³² Art. 15, 2000/43/EG.
- ³³ SOU 2002:43, s. 392.
- ³⁴ Prop. 2002/03:65, s. 159.
- ³⁵ A. prop. s. 159.
- ³⁶ Bilaga 7, Lagrådets yttrande.
- ³⁷ SOU 2006:22, del 1, s. 36.
- ³⁸ Prop. 2002/03:65, s. 160.
- ³⁹ ”Skadestånd med anledning av kränkning bestäms efter vad som är skäligen med hänsyn till handlingens art och varaktighet. Därvid skall särskilt beaktas om handlingen haft förnedrande eller skändliga inslag, har varit ägnad att framkalla allvarlig rädsla för liv eller hälsa, riktar sig mot någon med särskilda svårigheter att värja sin personliga integritet, inneburit missbruk av ett beroende- eller förtroendeförhållande, eller varit ägnad att väcka allmän uppmärksamhet.”
- ⁴⁰ Prop. 2000/01:68, s. 51.
- ⁴¹ A. prop. s. 51.
- ⁴² Prop. 2002/03:65, s. 85.
- ⁴³ SOU 2006:22, del 2, s. 165.
- ⁴⁴ Prop. 1997/98:177, *Ny lag om åtgärder mot etnisk diskriminering i arbetslivet*, s. 48.
- ⁴⁵ 17 § Lag (1999:130) om åtgärder mot diskriminering i arbetslivet på grund av etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning.
- ⁴⁶ SOU 2002:43, s. 389.
- ⁴⁷ Bengtsson, B, s. 276 ff.
- ⁴⁸ Prop. 1999/2000:143, *Ändringar i jämställdhetslagen m.m.*, s. 60.
- ⁴⁹ Prop. 2002/03:65, s. 160.
- ⁵⁰ Prop. 2000/01:68, s. 53 ff.
- ⁵¹ Mål nr: T 3562-05, 2006-05-03. Mål nr T 9717-05, 2006-05-17.
- ⁵² <http://www.do.se>, 2006-05-11.
- ⁵³ <http://www.do.se/o.o.i.s?id=2007>, 2006-05-11.
- ⁵⁴ Nacka TR, mål nr: 3 T 439-05. En kennelägare som vägrade sälja en valp till ett lesbiskt par fick betala skadestånd.
- ⁵⁵ Dnr: 1151-2003.
- ⁵⁶ Dnr: 1135-2004.
- ⁵⁷ Dnr: 1105-2004.
- ⁵⁸ Dnr: 434-2005, Dnr: 449-2005, Dnr: 1105-2005, Dnr: 8-2005, Dnr: 1163-2004, Dnr: 1131-2004, Dnr: 483-2004, Dnr: 1158-2004, Dnr: 1161-2004, Dnr: 1138-2004, Dnr: 60-2004.
- ⁵⁹ Ulrika Dietersson, jurist, DO, 2006-04-28.
- ⁶⁰ <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=147&a=542066&rss=1400>, *DO kräver skärpt lag vid krogdiskriminering*, 2006-05-03.

⁶¹ <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=147&a=542066&rss=1400>, *DO kräver skärpt lag vid krogdiskriminering*, 2006-05-03.

⁶² <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=147&a=537043&rss=1400>, *Diskriminerade kan få lägre skadestånd*, 2006-04-12.

⁶³ <http://www.vlt.se/artikelmall.asp?version=202892>, *Ett högre skadestånd ett tveksamt vapen*, 2006-05-05.

⁶⁴ <http://www.vlt.se/artikelmall.asp?version=202892>, *Ett högre skadestånd ett tveksamt vapen*, 2006-05-05.

⁶⁵ Bengtsson, B, *Skadeståndslagen – en kommentar*, s. 40.

⁶⁶ Malmberg, J, *Bevisfrågor i den nya diskrimineringsrätten*, s. 244.

⁶⁷ Skäl, 21, (2000/43/EG).

⁶⁸ Prop. 2002/03:65, s. 104 f.

⁶⁹ Rådets direktiv (97/80/EG) om bevisbörla vid mål om könsdiskriminering.

⁷⁰ Art. 8.1 (2000/43/EG) jämfört med Art. 4.1 (97/80/EG).

⁷¹ Mål nr: T 2100-05.

⁷² Mål nr: T 9717-05.

⁷³ Prop. 2002/03:65, s. 107.